

Justitiële verkenningen

23e jrg., nr. 1, januari/februari 1997

Kunst en criminaliteit

Voorwoord

De hoge prijzen die tegenwoordig betaald worden voor kunst maken het aantrekkelijk om er illegaal in te handelen. Volgens Interpol gaan er miljarden dollars om in de illegale verhandeling en roof van kunstwerken. Na verdovende middelen en wapens komt de illegale kunsthandel qua omvang op de derde plaats.

Voor de ontwikkelingslanden zijn het slachtoffer van plunderaars en louche handelaars. Collecteuren in Londen, Tokio of Amsterdam betalen grof geld voor kunstschaten afkomstig uit tempels of graven van oude beschavingen. Geen wonder dat de douane in havens en vliegvelden steeds meer buitenlandse kunstvoorwerpen aantreft. Zo werden in oktober 1995 Cambodjaanse en Thaise beeltenissen in de Rotterdamse haven gevonden. Het ging onder andere om twee hemelnimfen van het tempelcomplex Angkor Wat in Cambodja, een van de monumenten die door de Unesco op de zogenaamde werelderfgoedlijst is geplaatst.

De minister van Justitie vreest dat Nederland een slecht imago begint te krijgen op het gebied van illegale handel in cultuurgoederen. Mede hierom heeft Nederland op 27 juni 1996 het Unidroit-verdrag inzake gestolen of onrechtmatig uitgevoerde cultuurgoederen ondertekend. Het verdrag voorziet in de mogelijkheid dat een staat een gestolen of onrechtmatig uitgevoerd cultuurgoed via een rechterlijke instantie kan terugvorderen. De bezitter die te goeder trouw dat cultuurgoed heeft aangeschaft, heeft recht op een redelijke vergoeding bij teruggave of terugkeer van dat goed. Hij moet dan wel aantonen dat hij zorgvuldig heeft gehandeld.

Een tweede onderwerp dat in dit themanummer wordt besproken is kunstvandalisme. Ook dit verschijnsel is regelmatig in het nieuws. Meestal gaat het om vernieling van beeldhouwwerken in het openbaar domein. De meer spectaculaire gevallen hebben betrekking op vernieling van kostbare en soms roemrijke kunstwerken in musea. Onlangs nog spoot de Russische kunstenaar Alexander Brener met groene verf een dollarteken op een doek van Malevitsj (geschatte waarde: 15 miljoen gulden) in het Stedelijk Museum te Amsterdam. 'Het kon wel wat verbetering gebruiken', merkte hij tijdens zijn aanhouding op.

De moderne kunstvandalist, zegt de psycholoog Breeuwsma in dit nummer, zet hoog in en plaatst zich in feite op het niveau van de kunstenaar zelf. Om deze reden laadt hij de verdenking van gekte op zich. Het is dan ook interessant de motieven van de kunstvandalist te achterhalen: waarom molesteert hij een schilderij? Vanwege de symbolische betekenis (zoals de vroegere beeldenstormers)? Wil hij een daad stellen? Gevestigde belangen (museum; kunsthandel) een loer draaien? Beroemd worden? In haar openingsbrijdrage bespreekt S.M. Gimbröre de contouren van het Unidroit-verdrag. Ze stelt dat in elke afspraak om het verkeer van cultuurgoederen te reguleren twee uitgangspunten om voorrang strijden: bescherming en uitwisseling. Het Unidroit-verdrag staat vooral in het teken van bescherming van het nationale erfgoed van de aangesloten staten. De auteur acht het verdrag een stap vooruit om op mondiaal niveau de illegale handel in cultuurgoederen te bestrijden. Tenslotte komt de kritiek van de kunsthandel op het nieuwe verdrag aan bod. De kunsthandel vreest rechtsonzekerheid en een vloed van vorderingen tot teruggave. Gimbröre acht deze argumenten echter niet steekhoudend.

Ch.E. van Rappard en J.E.P. Leistra bespreken de Nederlandse Wet tot behoud van cultuurbezit en de lijst van kunstvoorwerpen die onder die wet ressorteren. Tot die lijst behoren niet alleen individuele kunstvoorwerpen maar ook complete verzamelingen, bibliotheken en kerkschaten. Vervolgens geven de auteurs een overzicht van verschillende internationale verdragen die vooraf gingen aan het Unidroit-verdrag. Tenslotte gaan ze in de vraag wat Nederland doet om kunstwerken die tijdens de Tweede Wereldoorlog naar het buitenland zijn verdwenen (waaronder tekeningen uit de bekende Koenigscollectie), op te sporen en terug te voeren.

De economen prof. A.W.A. Boot en A.M. ten Wolde gaan in hun bijdrage in op de vraag of de kunsthandel betere mogelijkheden biedt voor witwassen dan andere branches zoals de effectenhandel. Ze stellen dat de kunsthandel door haar anonimiteit en ondoorzichtige prijsvorming een nagenoeg 'perfect' instituut is voor witwassen. Daarnaast kunnen kopers - omdat kunstwerken

uniek zijn - al dan niet gefingeerde speculatiewinsten behalen. De omvang van de jaarlijkse omzet in de kunstbranche is echter maar een fractie van die van de effectenbeurzen. Vanuit het oogpunt van kosten en effectiviteit is het niet te verwachten, besluiten de auteurs, dat de misdaad zich bloot zal stellen aan de risico's van een reeks illegale transacties op de financiële en/of kunstmarkten. Incidenteel gebruik ligt meer voor de hand.

G. Breeuwsma leidt ons rond in de wonderlijke psychologische wereld van de kunstvandalist. Voor iemand die om schoonheid geeft, zegt hij, is het moeilijk voor te stellen dat iemand kunstwerken doelbewust zou willen vernielen. Een kunstvandalist moet daarom wel gek zijn. Maar dat is een onbevredigend antwoord. Want de motieven voor vernieling leren dat de kunstvandalist in zekere zin te beschouwen is als een authentieke waarnemer, onder andere omdat hij zo gevoelig is voor de intenties van het kunstwerk. Maar tegelijkertijd overschatten kunstvandalisten hun rol. Ze zien hun actie als een performance: op de creatieve handeling van de kunstenaar moet een destructieve volgen. De daad kan dan ook, vervolgt Breeuwsma, worden opgevat als een soort magische handeling. De vandalist probeert `over de rug van de kunstenaar zijn psychische onrust te dempen. Staande voor de afgrond van het schilderij, is er maar een manier om zijn gevoel van overweldiging te niet te doen: de destructie van het kunstwerk. Dan vindt hij de rust van het onherstelbare.'

Tenslotte gaat T.A. Schiphof in op enige juridische aspecten van kunstvandalisme, alsmede enige rechtsmiddelen om het vandalisme te voorkomen. In het Wetboek van Strafrecht dat o.a. vernieling en beschadiging van goederen strafbaar stelt, bestaat geen apart regime voor kunstvoorwerpen. Het Wetboek biedt dan ook geen mogelijkheid om op te treden tegen kunstvandalisme. De Auteurswet die in principe elke oorspronkelijke creatie bestrijkt, biedt meer aanknopingspunten, met name het droit au respect. Dit behelst het morele recht van de kunstenaar om zich te verzetten tegen wijzigingen en aantasting van zijn werk. De eigenaar van een kunstwerk mag geen afbreuk doen aan de reputatie van de maker. Tenslotte betoogt de auteur dat in de fase voorafgaande aan de opdrachtverlening het aanbeveling verdient om afspraken te maken tussen eigenaar en maker - bij voorbeeld in een modelcontract - over beheer en onderhoud en de gang van zaken in geval van beschadiging.